

Lietuvos diplomatų pasitarimas Niujorke 1945 m. rugpjūčio 19–20 dienomis

Dr. Juozas Skirius

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. p. juozas.skirius@vdu.lt

Anotacija. Lietuvos diplomatų pasitarimas Niujorke 1945 m. rugpjūčio 19–20 dienomis skirtas aptarti tarptautinę padėtį, Lietuvos klausimą ir lietuvių pabėgėlių likimą po Potsdamo konferencijos. Pasitarimas rodo, kad Lietuvos atstovai JAV pasirengę bendradarbiauti su VLIK'u ir JAV lietuvių organizacijomis, ypač su BALF'u kaip šalpos organizacija, globojant lietuvių pabėgėlius. Ieškoma būdų, kaip apsaugoti lietuvių pabėgėlius nuo TSRS pareigūnų bandymo sugrąžinti juos į Lietuvą, okupuotą Raudonosios armijos. Diplomatai pritarė prof. Kazio Pakšto idėjai, kad tremtinius reikia masiškai perkelti į tam tikras teritorijas, jog būtų galimybė toliau išlaikyti lietuvių kultūrą ir lietuvybę.

Esminiai žodžiai: Lietuvos diplomatai JAV, pasitarimas, 1945 m., lietuvių tremtiniai, dipukai, VLIK'as, Povilas Žadeikis, Niujorkas.

Abstract. In the meeting of Lithuanian diplomats in New York on August 19–20, 1945 a discussion of the international situation, the issue of Lithuania and the fate of Lithuanian refugees after the Potsdam Conference was intended. The meeting shows that Lithuanian representatives in the United States are ready to cooperate with VLIK and Lithuanian organizations in the United States, especially with BALF as a welfare organisation in the care of Lithuanian refugees. Ways are being sought to protect Lithuanian refugees from attempts by USSR officials to return them to Lithuania occupied by the Red Army. Diplomats agreed with prof. Kazys Pakštas' idea that deportees need to be moved *en masse* to certain territories in order to be able to continue preserving Lithuanian culture and Lithuanianness.

Keywords: Lithuanian diplomats in the USA, meeting, 1945, Lithuanian deportees, dipuk, VLIK, Povilas Žadeikis, New York.

Įvadas

Lietuvių istoriografijoje dar neaparta Lietuvos diplomatų veikla rūpinantis lietuvių pabėgėliais Europoje, kurie literatūroje dar žinomi kaip „tremtiniai“ arba „dipukai“. Surastas Lietuvos generalinio konsulato Niujorke archyve diplomatų pasitarimo Niujorke 1945 m. rugpjūčio 19–20 dienomis protokolo antrasis egzempliorius rodo, kad Lietuvos atstovai JAV pasirengę bendradarbiauti su VLIK'u ir JAV lietuvių politinėmis organizacijomis, tokiomis kaip *Amerikos lietuvių taryba* ir *Lietuvai vaduoti sąjunga* bei BALF'u kaip šalpos organizacija, globojant lietuvių pabėgėlius. Dokumente fiksuojama, kad Lietuvos atstovai pasiryžę visokeriopaipai padėti tremtiniais, ypač politinėje srityje. Mat didžiausia pavojų pabėgėliams Europoje kėlė TSRS pareigūnai, kurie darė spaudimą amerikiečiams ir britams, kad jie sugrąžintų visus pabėgėlius į Raudonosios armijos okupuotas teritorijas, tarp jų ir lietuvių pabėgėlius į Lietuvos TSR. Diplomatai pritarė prof. Kazio Pakšto idėjai, kad tremtinius reikia masiškai perkelti į tam tikras teritorijas užsienyje (gal Lotynų Amerikoje ar Afrikoje, Australijoje), kad būtų galimybė toliau išlaikyti lietuvių kultūrą ir lietuvybę.

1945 m. rugpjūčio 2 d. Potsdame pasibaigus konferencijai, kur Vokietijos ir visos Europos likimą svarstė JAV prezidentas Haris Trumenas, TSRS lyderis Josifas Stalinas ir Didžiosios Britanijos premjeras Klementas R. Etlis, paaiškėjo, kad Lietuva, Latvija ir Estija paliekama bolševikinei Tarybų Sąjungai kaip socialistinės respublikos. Iškilio pavojus ir tiems žmonėms, kurie 1944 m. kartu su vokiečių kariuomene palikdami gimtąsias vietas traukėsi Vakarų link ir apsistojo Vokietijoje, Austrijoje, Skandinavijos ir Beniliukso šalyse, Prancūzijoje ir kitur. Manoma, kad lietuvių pabėgėlių galėjo būti per 80 000 žmonių¹. Maskvos pareigūnai darė viską, kad pabėgėliai, dar vadinami dipukais, būtų sugrąžinti į Tarybų Sąjungą kaip „TSRS piliečiai“². Tai lietė ne tik pabėgėlius lietuvius, latvius ir estus, bet ir ukrainiečius, rusus, baltarusius, moldavus ir kt. Tokia padėtis labai neramino ne tik Lietuvos politikus, pasitraukusius į Vakarų, bet ir JAV lietuvių organizacijų, ypač *Amerikos lietuvių tarybos* ir *Lietuvai vaduoti sąjungos*³ vadovus bei Lietuvos diplomatus, reziduojančius JAV, Didžiojoje Britanijoje, Italijoje ir prie Šv. Sosto.

JAV tapus realiausia atsvara TSRS komunistinės vadovybės planams pokariu, Vašingtone sprendėsi ir pabėgėlių likimas. Didžioji jų dauguma, supratus, kad greitai Lietuvai, Latvijai ir Estijai nebus sugrąžinta nepriklausomybė, siekė persikelti iš Europos į JAV. Taigi, Lietuvos diplomatams JAV prisiėjo užsiimti ir pabėgėlių klausimu ne tik politinėje

¹ Plačiau: BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012, 608 p.

² SKIRIUS, Juozas. *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: išeivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, Inc., 2001, p. 19–28.

³ *Lietuvai vaduoti sąjunga (1941–1948) – JAV lietuvių tautininkų politinė organizacija, susikūrusi tautininkams pasitraukus iš Amerikos lietuvių tarybos, nesutarus su JAV lietuvių katalikais ir ypač socialistais dėl požiūrio į Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną, kuris į JAV su šeima atvyko 1941 m. pradžioje*. SKIRIUS, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018, p. 170–174.

plotmėje, bet ir palaikant ryšius su įvairiomis išeivių ir pabėgėlių organizacijomis. Tai gana gerai atspindi Lietuvos atstovų JAV pasitarimo, įvykusio 1945 m. rugpjūčio 19–20 d. Niujorke, protokolo antrasis egzempliorius, surastas Lietuvos generalinio konsulato Niujorke archyve⁴. Tiesa, istorikai nėra detaliau tyrinėję Lietuvos diplomatų veiklos lietuvių pabėgėlių klausimu, todėl šis dokumentas gali būti tyrimo ateityje išeities taškas.

Publikuojamame dokumente – pasitarimo protokole ir diplomatų susirašinėjimuose lietuviai pabėgėliai labai dažnai įvardijami „tremtiniais“, norint paryškinti lietuvių priverstinio pasitraukimo priežastį – artėjančios prie Lietuvos Raudonosios armijos keliamą pavojų vietos gyventojams. Lietuvių tremtinių neaiškus likimas ir ypač TSRS atstovų pastangos pabėgėlius grąžinti į jų gimtines įgalino lietuvių diplomatus JAV susirinkti ir bendrai aptarti šį klausimą. Tenka pastebėti, kad bendri diplomatų susirinkimai nebuvo dažnas reiškinys ir tik iškilus ypatingiems, ypač gyvybiškiems klausimams buvo visi sukviečiami ar į Vašingtoną, ar į Niujorką. Nedažni ir dėl to, kad tai nemažai kainavo (kelionė, viešbutis), o Lietuvos diplomatai tuo laiku finansine prasme vos laikėsi, buvo taupomas kiekvienas centas.

Kaip galima pastebėti iš dokumento, Lietuvos atstovai pasirenę talkinti savo diplomatine veikla, parūpinti reikalingos medžiagos VLIK'ui, kuris ėmėsi aktyviai rūpintis susitelkusių lietuvių Vakarų Europoje reikalais. Iš Lietuvos pasiuntinio Povilo Žadeikio paaiškinimų matome, kad jis jau lietuvių tremtinių klausimu nota kreipėsi į JAV Valstybės departamentą, Prancūzijos, Švedijos, Danijos, Olandijos ir Belgijos pasiuntinius, „prašydamas užtikrinti, kad tremtiniai prieš savo norą nebus verčiami grįžti rusų žinion“. Be to, galima pastebėti, kad lietuviai diplomatai dar deda viltis į būsimą Taikos konferenciją, kuri taip ir neįvyko prasidėjus Šaltajam karui tarp Vakarų ir TSRS.

Lietuvos diplomatų pasitarimas Niujorke rodo, kad praktiškai jau vyksta Lietuvos diplomatinės tarnybos, JAV lietuvių organizacijų ir VLIK'o bendradarbiavimas, remiant ir globojant lietuvius tremtinius. Neatsitiktinis bendradarbiavimas, nes kaip rodo dokumentas, lietuvių tremtiniai Europoje laiškais jau kreipėsi į Lietuvos atstovus JAV prašydami surasti asmenis, kurie už juos garantuotų (apgyvendinimas, išlaikymas, kol įsidarbins), prašant vizos atvykti į JAV. Suprantama, Lietuvos diplomatai negalėjo to padaryti, bet tuo puikiai galėjo užsiimti ir užsiėmė JAV lietuvių organizacijos. Diplomatu pasitarimo protokole fiksuojama, kad Lietuvos atstovai vis dėlto pasirenę „visokeriopai tremtiniais padėti“. Padėti pirmiausia išeinant iš jų pareigų – atstovaujant jiems kaip Lietuvos piliečiams. Pasitarime buvo nutarta, kad VLIK'ui tiesiogiai talkins Lietuvos pasiuntinybės atašė J. Kajeckas, konsulas P. Daužvardis ir vicekonsulas V. Stašinskas. Suprantama, jie darbuosis tiek, kaip buvo pažymėta, kiek jiems „leis einamieji darbai“, t. y. laisvu nuo tiesioginių pareigų laiku. Buvo žadama sudaryti jų veiklai sąlygas. Tiesa, būtina priminti, kad Lietuvos atstovai JAV, ypač pasiuntinys P. Žadeikis, dar karo metais vis ragino JAV lietuvių organizacijas telkti lėšas lietuviams, pasitraukusiems iš Lietuvos,

⁴ Protokolo antrasis egzempliorius. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 658, ap. 1, b. 104, l. 240–245.

sušelpiti⁵. P. Žadeikis visuomet pasisakė ne tiek už JAV lietuvių organizacijų politinę veiklą, kiek už jų pastangas telktis ir rinkti aukas Lietuvos reikalams. Neatsitiktinai į pasitarimą buvo pakviestas naujai susikūrusio *Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo* (BALF) atstovas Juozas Laučka, kuris diplomatus supažindino su organizacijos tikslais ir šalpos veikla⁶.

Įdomu ir tai, kad į pasitarimą atvyko prof. Kazys Pakštas (jis, kaip ir J. Laučka, aktyvus *Amerikos lietuvių tarybos* narys), kuris susirinkusiuosius informavo, jog domisi, kur, reikalui esant, t. y. jeigu nepavyktų grįžti į nepriklausomą Lietuvą, lietuviai tremtiniai galėtų masiškai *in corpore* emigruoti į tam tikras šalis ir ten sukurti savo kolonijas. Jis bando išsiaiškinti, kur lietuviams būtų sudarytos sąlygos, kurios garantuotų jiems kultūrinę autonomiją ir galimybę tautiškai išlikti. Tuo reikalu profesorius jau buvo įteikęs memorandumus Argentinos, Australijos, Gvatemalos ir Venesuelos konsulams JAV. Tokioms K. Pakšto pastangoms Lietuvos diplomatai pritarė, bet rekomendavo pirmiausia galimas gyvenimo sąlygas iširti Amerikos žemyne ir užmegzti glaudesnius ryšius su VLIK'u, kuris „esąs sudaręs komisiją kolonizacijos problemai tirti“.

Iš protokolo teksto aiškėja, kad Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis rūpinosi ir studentų iš Lietuvos likimu JAV. Tuo klausimu kreipėsi į JAV Valstybės departamentą, kur sužinojo, kad studentai galės prašyti imigracijos vizų ir pasilikti JAV. Taip pat lietuviai diplomatai aptarė lietuvių karo belaisvių (tarnavusių Vokietijos kariuomenėje) klausimą. Lietuvos diplomatams buvo žinoma, kad amerikiečiams į nelaisvę pateko 24 lietuviai. Paaiškėjo, kad jie, būdami Lietuvos piliečiai ir bijodami, jog nebūtų atiduoti rusams, pradėjo užsirašinėti kaip Vokietijos piliečiai. Buvo nuspręsta lietuvių išlaisvinimo klausimu kreiptis į JAV valdžios įstaigas ir paraginti belaisvių gimines JAV jais labiau pasirūpinti, t. y. garantuoti jiems globą (apgyvendinimą ir įdarbinimą). Be to, Lietuvos generalinis konsulas Niujorke buvo įgaliotas belaisvių klausimu parengti platesnį *Pro memoria*.

Trumpai buvo aptarti ir Lietuvos atstovų JAV leidžiami trys spaudiniai. Nutarta mėnesinę lietuvišką „Spaudos apžvalgą“, leidžiamą Lietuvos generalinio konsulato Niujorke, pradėti leisti kas dvi savaites, plečiant visuomenės informavimą.

Dokumentas publikuojamas išlaikant jo autentiškumą, netaisant stiliaus ar pasitaikančių klaidų. Siekiama išsaugoti užrašytą mintį, kurią reikė Lietuvos atstovai ir pasitarimo svečiai. Atkreiptinas dėmesys, jog dokumento antrąjį egzempliorių pasirašė visi pasitarimo dalyviai, išskyrus J. Kajecką. Kodėl nėra jo parašo, sunku pasakyti. Gali būti, kad pasitarime antrą dieną J. Kajeckas dėl kažkokių priežasčių nedalyvavo. Bet tai tik spėjimas.

⁵ SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15–1941 05 15: nuo Lietuvai gelbėti tarybos iki Amerikos lietuvių tarybos. *Istorija*, Vilnius, 2013, t. 3 (91), p. 55–56.

⁶ Plačiau: KONČIUS, J. B. *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1966, p. 14–54.

DOKUMENTAS:

Antrasis egzempliorius⁷

Pareigūnų pasitarimas 1945 m. rugpjūčio 19–20 dienomis.

Pasitarimas vyko Lietuvos Generalinio konsulato New Yorke patalpose. Dalyvavo: Įgaliotas Ministras Vašingtone Povilas Žadeikis, Pasiuntinybės Attaché Juozas Kajeckas, Generalinis Konsulas New Yorke Jonas Budrys, Vice Konsulas Vytautas Stašinskas, Gen. Konsulato Attaché Anicetas Simutis, Lietuvos Konsulas Čikagoje Petras Daužvardis. Sekretoriavo V. Stašinskas.

Pirmas posėdis, 1945 m. rugpjūčio 19 d., sekmadieny, 3.15 val. p. p.

Darbų tvarka nustatoma tokia: 1. Bendroji tarptautinė padėtis ir Lietuvos būklė. 2. Ruošimasis Taikos Konferencijai. 3. Tremtinių klausimai: a) bendri tremtinių reikalai, b) lietuviai belaisviai J.A.V., c) tremtiniai studentai. 4. Spaudos dalykai.

Bendroji tarptautinė padėtis ir Lietuvos būklė. Ministras Žadeikis, apžvelgdamas šiuometinę tarptautinę padėtį, reiškia nuomonę, kad, karui baigusis, numatoma kova už karo metu paskelbtųjų kilniųjų principų⁸ įgyvendinimą. Esą galima pastebėti reiškinių, kurie rodo, kad, karui pasibaigus, apmaldinimo politika eina prie galo. Kai kieno reiškiamoji nuomonė, kad Amerikos interesai koncentruojasi Azijoje, o ne Europoje, nėra visai tiksli. Amerikos aktyvus domėjimasis Europos reikalais matomas iš jos atstovų UNRRA/Jungtinių Tautų Šalpos Organizacijoje/ laikysenos, o taip pat iš J.A.V. Department of State pareiškimo dėl laisvųjų rinkimų Bulgarijoje. Net anglų darbiečių partija⁹, perėmusi valdžią, atrodo nemažiau atjaučianti komunizmo pavojų, kaip ir Winston Churchillio vyriausybė.

Lietuvos lietuvių pažiūra į šių dienų įvykius nėra žinoma. Yra betgi tikra, kad pasiryžimas atgauti nepriklausomybę tebėra toks pat didelis ir kad Lietuvoje vyksta aktyvus pasipriešinimas sovietų okupacijai. Tam pasiriešinimui ir buvo ruošiamasi bei taupomos jėgos.

Lietuvos tremtinių nuomone, Potsdamo konferencijos¹⁰ nutarimai Lietuvai yra labai nepalankūs, nors dėl Karaliaučiaus smerkti alijantus nesiskubinama. Išeiviai tikisi, kad būsimoje taikos konferencijoje į Lietuvos teises bus atsižvelgta. Vokietijoje veikia

⁷ Tikimasi, kad pirmasis egzempliorius yra išlikęs Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyve (LCVA, f. 656).

⁸ Turima galvoje pasirašytas 1941 m. JAV prezidento F. Ruzvelto ir Didžiosios Britanijos premjero V. Čerčilio dokumentas Atlantos Charta.

⁹ Didžiosios Britanijos Leiboristų partija.

¹⁰ Potsdamo konferencija (1945 07 17–08 02) – TSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos vadovų konferencija, kurioje buvo svarstytas ir nuspręstas pokario Europos ir Vokietijos likimas, padalinta Europa į įtakos teritorijas. Lietuva, Latvija ir Estija atiduota Tarybų Sąjungai, kaip ir Rytų Prūsija su Karaliaučiumi (dabar Kaliningrado sritis). Konferencijos nutarimai iš esmės lėmė dabartinę Europos žemėlapi, nutarimų padariniai jaučiami ir šiandien.

Vyriausias Lietuvai Išlaisvinti Komitetas¹¹, kuris save laiko Lietuvoje pasilikusios organizacijos atstovybe.

VLIK yra numatęs visą eilę paruošiamųjų darbų taikos konferencijoje Lietuvos bylai nušviesti. Tame darbe jam padėti VLIK kviečia visus lietuvius. VLIK okupacinių įstaigų Vokietijoje buvo įspėtas susilaikyti nuo politinės veiklos. Tad jo būklė nelengva, nors santykiai su okupacinėmis įstaigomis yra pakenčiami.

Sekusiam bendrame nuomonėmis pasikeitime paliečiama Karaliaučiaus ir Klaipėdos rusams atidavimo reikšmė Lietuvos atžvilgiu /jei tikrai Klaipėda Potsdame buvo suprasta esanti rusams atiduodamoji Rytprūsių dalyje/. Ministras Žadeikis paaiškina, kad įteiktoje Jungt. Amerikos Valstybių vyriausybei notoje jis pareiškė viltį, kad bent Lietuvos teisės į Klaipėdą bei pati Lietuvos ateitis nebuvo tiesioginiai neigiamai paliestos. Ministro nuomone, dabartinėje delikatiškoje padėtyje konkrečių paaiškinimų reikalauti tenka vengti. Mūsų įstaigų tolimesnis veikimas parodo, kad J.A.V. vyriausybė nėra atsisakiusi nuo paskelbtų principų.

Ruošimasis Taikos Konferencijai. Ministras Žadeikis praneša, kad VLIK yra numatęs paruošti galimai išsamią medžiagą Lietuvos reikalams visapusiškai nušviesti. Rašinių tarpe numatomi, pav., istorinė apžvalga, Lietuvos pažanga, Lietuva II pasaul. kare, memorandumas sienų klausimu, okupacijų nuostoliai.

Pasikalbėjime priertos išvados, kad šiam sumanymui pareigūnai privalo visokeriopai talkininkauti. Susirinkimas supranta, kad tremtinių ir VLIK tarpe yra kvalifikuotų asmenų, kurie tą darbą jau yra pradėję, tad pareigūnų uždavinys yra jiems padėti, ieškant ir registruojant J.A.V. prieinamą medžiagą, spaudinius, dokumentus, tekstus ir t. t., kurie galėtų būti reikalingi VLIK užsibrėžtam darbui, bet kurių jie vietoje gali neturėti. Ministras Žadeikis pareiškia, kad bus stengiamasi sudaryti sąlygas p. Juozui Kajeckui tuo reikalu užsiimti, ir kad jis norėtų, kad New Yorke tuo rūpintųsi p. Vytautas Stašinskas, o Čikagoje p. Petras Daužvardis, kiek juodviem leis einamieji darbai.

Turint galvoje, kad kai kuriuos leidinius reikės įgyti, Ministras Žadeikis pažada įsigilinti į tam reikalui lėšų klausimą.

Posėdis baigiamas 7 val. vakaro.

Antras posėdis, 1945 m. rugpjūčio 20 d. 1.50 p. p.

Tremtinių klausimai: a) bendri tremtinių reikalai.

¹¹ VLIK – karo metais, 1943 m., Lietuvoje sudarytas bendras antinacinis pasipriešinimo centras, sujungęs beveik visas to meto Lietuvos politines organizacijas bei per okupacijas susikūrusius kovos sąjūdžius. Lietuvoje VLIK'as veikė trumpai ir didesnės įtakos taip ir neįgavo, nes vokiečių okupacinė valdžia suėmė pagrindinius veikėjus. VLIK'o nariams pasitraukus į Vokietiją, 1945 03 09 Viurcberge komitetas buvo oficialiai atkurtas. VLIK'as save laikė aukščiausia Lietuvos politine vadovybe.

Progai pasitaikius, susirinkusieji išklauso United Lithuanian Relief Fund of America¹² direktoriaus p. Juozo Laučkos¹³ paaiškinimą, bendrais bruožais, apie Fondo pastangas ir daromus bei padarytus žingsnius lietuviams tremtiniais Europoje, o taip pat Lietuvos gyventojams, šelpti.

Perskaitomas p. Eduardo Turausko¹⁴ 28.VII.1945 pranešimas iš Šveicarijos, kuriame Dr. Turauskas, grįžęs iš Bregens, Austrijoje, informuoja apie teisinę ir materialinę lietuvių tremtinių būklę įvairiose okupacijos zonose Vokietijoje.

Ministras Žadeikis informuoja esąs įteikęs notas tiek Amerikos vyriausybei, tiek Prancūzijos, Švedijos, Danijos, Olandijos, Belgijos pasiuntiniams, prašydamas užtikrinimą, kad tremtiniai prieš jų norą nebus verčiami grįžti rusų žinion. Amerikos vyriausybė tai yra pažadėjusi, taip pat ir švedai. Kiti, išskyrus danus, patvirtino gavimą ir pranešė perdavę reikalą savo vyriausybėms.

Pasikalbėjime iškilo, kad tremtiniais tenka skaityti ir su tolimesnių sunkumų galimybę. Taip, Ministrui Žadeikiui buvo duota suprasti iš Dept. of State, kad visi tremtiniai bus tiriami, su tikslu atrinkti karo kriminalistus¹⁵. Iš paskaityto Insbrucko lietuvių komiteto pirmininko p. Kalvaičio¹⁶ pranešimo matyti, kad lietuviams, be to, dar daromi priekaištai, kad jie nenori grįžti rusų žinion, kaltinant juos pasidavime „Hitlerio propagandai“.

Prieinama išvados, kad tuo tarpu nėra duomenų, kad toks grąžinimas rusams būtų vykdomas ar tikrai grėstų, nors tremtinių būklė bendrai ir nėra saugi. Daugelis klausimų /kaip tremtinių skaičius, jų galimos emigracijos kryptys/ paaiškės grįžus iš Europos specialiam Prezidento atstovui tremtinių būklei tirti p. Earl G. Harristonui.

Lietuvių karo belaisvių Jungt. Amerikos Valstybėse klausimu Ministras Žadeikis praneša esąs prašęs Dept. of State tų belaisvių negrąžinti į Vokietiją, kai bus grąžinami vokiečiai belaisviai. Buvę duota suprasti, kad šį klausimą spręsiąs Karo Departamentas, gi

¹² BALF – Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas įkurtas 1944 metais, kurio tikslas – materialiai padėti lietuviams karo pabėgėliams, vėliau – lietuviams tremtiniais Sibire ir Kazachstane bei okupuotoje Lietuvoje. Buvo renkamos aukos ir daiktai (drabužiai, batai, audiniai ir kt.), maisto produktai ir medikamentai. Juos siuntė į Vokietiją, Austriją ir kitas šalis, kur buvo įsikūrę 1944–1955 m. lietuviai pabėgėliai.

¹³ Juozas Laučka (1910–1993) – teisininkas, politologas, žiniasklaidininkas, visuomenės veikėjas. Nuo 1930 m. gyveno JAV. Redagavo JAV lietuvių katalikiškos pakraipos laikraščius *Darbininkas* ir *Amerika*. Vienas iš ALT'os steigėjų. Dirbo BALF'e ir rūpinosi lietuvių pabėgėlių atvykimu į JAV. Vienas iš Ateitininkų federacijos vadovų. Nuo 1951 m. dirbo *Amerikos balso* redakcijoje. 1975 m. organizavo *Laisvosios Europos radijo* lietuvišką tarnybą.

¹⁴ Eduardas Turauskas (1896–1966) – teisininkas, diplomatas. Studijavo Rusijoje, Šveicarijoje ir Prancūzijoje. Nuo 1921 m. dirbo Lietuvos URM. 1926 ir 1934 m. buvo LR Seimo narys. 1934–1939 m. – Lietuvos pasiuntinys Čekoslovakijoje, Jugoslavijoje ir Rumunijoje. 1939–1940 m. – URM Politikos departamento direktorius, 1940–1946 m. – Lietuvos atstovas Tautų Sąjungoje. Nuo 1947 m. gyveno Prancūzijoje. Plačiai bendradarbiavo spaudoje, radijo laidose.

¹⁵ Kalbama apie tuos, kurie dalyvavo Holokauste.

¹⁶ Antanas Kalvaitis (1895–1991) – pianistas, diplomatas. Mokėsi muzikos Italijoje ir Ispanijoje. Studijavo ekonomiką Komercijos institute Barselonoje, teisę – De Paulo universitete Čikagoje. 1926–1928 m. Lietuvos konsulas Karaliaučiuje, 1928–1936 m. – Čikagoje. 1939–1940 m. – generalinis konsulas Klaipėdoje. 1944 m. pasitraukė į Austriją, 1945–1949 m. apsigyveno Miunchene, buvo tos apygardos Lietuvių bendruomenės pirmininkas. 1949 m. persikėlė į Čikagą ir įsijungė į JAV lietuvių veiklą.

State D-to atsakymas tebelaukiamas. Atrodo, kad į Ameriką patekusių lietuvių belaisvių skaičius siekia tik apie 24 asmenis. Tenka skaitytis su galimybe, kad juos išdeportuos atgal drauge su vokiečiais, bet manoma, kad neatiduos į rusų rankas. Belaisvių likimu turėtų aktyviau susidomėti čia esantieji giminės.

Bendraisiais tremtinių reikalais pasikalbėjimas tęsiamas toliau, 4 val. p. p. atvykus prof. Kaziui Pakštui¹⁷. Jis informuoja savo vardu esąs įteikęs memorandumus visai eilei konsulatų, kaip Argentinos, Australijos, Guatemalos, Venezuelės, tikslu iširti galimybes lietuviams tremtiniams masiniai į tuos kraštus emigruoti ir sukurti ten savo kolonijas.

Pasikalbėjime prieita išvados, kad jei paaiškėtų, kad lietuviai tremtiniai nebegalės grįžti į laisvą Lietuvą, tai kiltų reikalas jiems ieškoti galimybių jiems įsikurti svetur, bet tik tokiomis sąlygomis, kurios garantuotų jiems kultūrinę autonomiją ir galimybes tautinei išsilaikyti. Europoje pasilikti jų daugumas nenorėtų, be to, Europoje, kaip ir J.A. Valstybėse, kultūrinės autonomijos ir tautinio išlikimo sąlygų nėra.

Ryšium su tuo buvo konstatuota, kad, jei dabartinė Lietuvos okupacija nusitęstų, tai būtų breikalingas ir pateisinamas įsigilinimas į lietuvių organizuotos kolonizacijos problemą. Tuo reikalu nuo seniau domintis prof. Pakštui, prieinama išvados, kad jis turėtų šį klausimą išstudijuoti kontakte su VLIK, kuris esąs sudaręs komisiją kolonizacijos problemai tirti. Prof. Pakštas esmėje sutinka tą klausimą studijuoti. Tačiau, jam kaip tik šiuo metu ieškant darbo, yra suprantama, kad, jį suradęs, kolonizacijos problemas jis galėtų studijuoti tik atliekamu laiku, tuo tarpu kai reikalas yra reikalingas didesnio įsigilinimo. Ministras Žadeikis ryšium su tuo pareiškia suprantąs susidarantią padėtį ir reikalą sudaryti prof. Pakštui sąlygas iširti pirmiausia sąlygas Amerikos kontinente. Tačiau konkrečiai pažadėti lėšas tam tikslui jis negalės, nes jų nėra. Lėšų klausimą betgi tirsiaš.

Posėdis baigiamas 6.30 val. vakaro.

Trečias posėdis, 1945 m. rugpjūčio 20 d., 8.45 val. vakaro.

Bendraisiais tremtinių reikalais diskusijos tęsiamos. Viena aktualiausių problemų, tai tremtinių prašymai į Konsulatus parūpinti jiems asmenis, kurie už juos garantuotų /sponsors/, prašant vizos įvažiuoti į J.A.V.

Prieinama išvados, kad konsulatams negali konkrečiai niekam pažadėti surasti tokius garantuotojus, nes prašymų yra daug, o asmenų, sutinkančių būti garantuotojais, labai maža. Be to, aktyvūs žygiai tais reikalais nebūtų suderinami su teisine Lietuvos įstaigų padėtimi. Atsimenant, kad Amerikos Lietuvių Taryba¹⁸ yra spaudoje paskelbusi steigianti

¹⁷ Kazys Pakštas (1893–1960) – geografijos profesorius, visuomenės veikėjas, žiniasklaidininkas. Studijavo JAV ir Šveicarijoje. Lietuvoje dirbo VDU, dėstė Latvijos ir JAV universitetuose. Priklausė LKDP, buvo Ateitininkų federacijos vadovas. Po 1940 m. išitraukė į politinę veiklą. Domėjosi lietuvių tautos emigracija ir galimybe sukurti „atsarginę Lietuvą“ vykdant planingą kolonizaciją Afrikoje ar Lotynų Amerikoje. Publikavo keletą knygų geografijos ir lietuvių kolonizacijos klausimais, bendradarbiavo Lietuvos ir JAV lietuvių spaudoje.

¹⁸ JAV lietuvių patriotinių srovių (katalikų, tautininkų ir socialistų) bendra politinė organizacija, susikūrusi 1940 m. rugpjūčio–spalio mėn. ALT pavadinta 1941 m. gegužės 15 d. Tikslas – kovoti už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

Tremtinių Komisiją, kurios žinioje veiksias Social Service Bureau tikslu tremtiniams pagelbėti atlikti surištus su vizų prašymais formalumus, nutariama tremtinių prašymus dėl sponsorijų suradimo perduoti kalbamajam Social Service Bureau, prašytojams atsakymuose paaiškinti, kodėl Lietuvos įstaigos negali apsiimti sponsorius surasti, nors ir būdamos pasiryžusios visokeriopa tremtiniams padėti.

Studentų tremtinių reikalų Ministras Žadeikis praneša lankęsis tiek State Dept. Visa Division, tiek Cultural Relations skyriuje. Tas skyrius paaiškinęs, kad lietuviams studentams jokių palengvinimų vizų srityje negalės būti teikiama, nes lietuviai studentai negalėsia duoti reikalaujamojo pasižadėjimo išvažiuoti studijoms pasibaigus. Todėl lietuviai studentai privalo prašyti imigracijos vizų.

Lietuvių belaisvių J.A.V. klausimu papildomai Gen. Konsulas Budrys praneša patyręs, kad Hampton, S.C. stovykloje esą lietuviai karo belaisviai, kažkieno patariamai, užsirašė Vokietijos piliečiais, prisibijodami, kad, užsirašę Lietuvos piliečiais, bus atiduoti rusams. Tekę girdėti, kad belaisvių giminės galėtų daryti žygių dėl belaisvių paleidimo iš stovyklų ir jų įleidimo į J.A.V. Esą nemažas skaičius vokiečių belaisvių buvęs tokiomis sąlygomis išleistas.

Spaudos klausimais konstatuojama, kad šiuo metu Lietuvos įstaigos J.A.V. leidžia šiuos tris spaudinius: Pasiuntinybė – mėnesinį anglišką biuletinį „Current News on the Lithuanian Situation“ ir nenustatyto periodiškumo lietuvišką „Lietuviškojo Pasaulio naujienos“. Gen. Konsulatas New Yorke gamina mėnesinį „Spaudos Apžvalgą“ lietuviškai.

Nutariama Gen. Konsulate „Spaudos Apžvalgą“ leisti kas dvi savaites.

Posėdis ir pasitarimai baigiami 12.15 val. naktį.

Povilas Žadeikis
Įgaliotas Ministras

Jonas Budrys
Generalinis Konsulas

Petras Daužvardis
Konsulas

Juozas Kajeckas
Pasiunt. Attaché

Vytautas Stašinskas
Vice Konsulas

Anicetas Simutis
Gen. Kons. Attaché

Šaltiniai

1. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 658, ap. 1, b. 104, l. 240–245.
2. KONČIUS, J. B. *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1966.

Literatūra

1. BARTUSEVIČIUS, V. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012.
2. SKIRIUS, Juozas. *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: iševijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, Inc., 2001.
3. SKIRIUS, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018.
4. SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15–1941 05 15: nuo Lietuvos gelbėti tarybos iki Amerikos lietuvių tarybos. *Istorija*. Vilnius, 2013, t. 3 (91), p. 55–56.

Meeting of Lithuanian Diplomats in New York on August 19-20, 1945

Dr. Juozas Skirius

Vytautas Magnus University, Academy of Education, T. Ševčenkos st. 31, LT-03111 Vilnius.
E-mail: juozas.skirius@vdu.lt

Summary

Lithuanian historiography does not yet discuss the activities of Lithuanian diplomats in caring for Lithuanian refugees in Europe, who are also known in the literature as “deportees” or “dipukai”. The second copy of the protocol of the meeting of diplomats in New York on August 19–20, 1945, which was found in the archives of the Lithuanian Consulate General in New York, shows that Lithuanian representatives in the US are ready to cooperate with VLIK and US Lithuanian political organisations such as the American Lithuanian Council and Lithuania as a welfare organisation in the care of Lithuanian refugees. The document states that Lithuanian representatives are determined to assist deportees in every way, especially in the political sphere. After all, the greatest danger to refugees in Europe was posed by USSR officials, who put pressure on the Americans and the British to return all refugees to the territories occupied by the Red Army, including Lithuanian refugees to the Lithuanian SSR. Diplomats supported the idea of Professor Kazys Pakštas that deportees should be moved *en masse* to certain territories abroad (perhaps in Latin America or Africa, Australia) in order to be able to continue preserving Lithuanian culture and Lithuanianness.

Gauta / Received 2020 08 10
Priimta / Accepted 2021 02 18